

ӘОЖ 81'38; 801.6; 808

Қ. Кенжеқанова,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ІІ курс PhD докторанты,

Алматы қ., Қазақстан,

e-mail: kuralay.kenzhekanova@gmail.com

Ғылыми жетекшісі – ф.ғ.д. профессор Б. Момынова

Саяси дискурстың прагматикалық аспектісі

Мақалада саяси дискурстың прагматикалық аспектісі сөз етіледі. Дискурс мәселесі соңғы жылдары дамып келе жатқан антропоцентрилікпен сабақтастықта, хабарды айтушы (адресант) және хабарды алушы (адресат) арасындағы өзара қарым-қатынас пен адресатқа әсер ету прагматикасына негізделеді.

Дискурстың коммуникативті әсер ету қабілеті мен айтылып отырған ақпарат жөнінде адресаттың белгілі бір көзқарасын, пікірін қалыптастыру, яғни мақсатты түрде әсер ете алу қабілеті дискурстың прагматикалық аспектісі немесе дискурстың прагматикалық потенциалы деп аталады.

Дискурсты, оның ішінде саяси дискурсты прагматикалық тұрғыдан талдағанда оған қатысушылардың және коммуниканттардың мақсат-ниеттері мен мақсаты басшылыққа алынуы тиіс. Басқаша сөзбен айтқанда, дискурсты түсіну автордың ойын түсіну болып табылады. Ал өз кезегінде адресант сол дүниені керекті және әсерлі нұсқада жасау үшін түрлі тілдік амалдар мен тілдік таңбаларды қолданады. Біздің пайымдауымызша, саяси дискурс қоғамның саяси көзқарасы мен дүниетанымын көрсетсе, оның прагматикасы адресанттың мақсат-ниеті мен мақсатының тікелей адресатқа ықпал етуге бағытталған тілдік қатынас коммуникациясын қолданудың заңдылықтарын реттеуді көрсетеді.

Түйін сөздер: дискурс, саяси дискурс, прагматика, адресант, адресат, прагматикалық потенциал.

K. Kenzhekanova

Pragmatic aspect of political discourse

The article is devoted to pragmatic aspect of political discourse. The problem of discourse is considered from the point of view of anthropocentric approach which assumes intercommunication between the addresser and the addressee and the impact on the addressee in pragmatic level.

The formation of the ability of communicative influence of discourse and opinion of the addressee, i.e. the ability of purposeful influence is also the pragmatic aspect of political discourse or pragmatic potential of political discourse.

The analysis of political discourse in terms of the pragmatic approach needs to take into account the intention and purpose of the participants and communicators. In other words, understanding discourse means understanding the author's ideas. In turn, the addresser uses a variety of techniques and linguistic signs to make speech work bright and impressive. According to our observations, if political discourse shows the political view of society and ideology, whereas its pragmatics shows that the usage of speech patterns of linguistic communication directly influence the intentions and purpose of the addresser.

Key words: discourse, political discourse, pragmatics, addresser, addressee, pragmatic potential.

К. Кенжекано́ва

Прагматический аспект политического дискурса

Статья посвящена прагматическому аспекту политического дискурса. Проблема дискурса рассматривается с точки зрения антропоцентрического подхода, который предполагает интеркоммуникацию между адресантом и адресатом и воздействие на адресата на прагматическом уровне.

Формирование умения коммуникативного воздействия дискурса и мнения адресата, т.е. умение целенаправленного воздействия, и есть прагматический аспект политического дискурса, или прагматический потенциал политического дискурса.

Анализ политического дискурса с точки зрения прагматического подхода требует учитывать намерения и цель участников и коммуникантов. Иными словами, понимание дискурса означает понимание идеи автора. В свою очередь, адресант использует различные приемы и языковые знаки для того, чтобы сделать речевое произведение ярким и впечатляющим. По нашим наблюдениям, если политический дискурс показывает политический взгляд и мировоззрение общества, тогда его прагматика показывает, что закономерности использования языковой коммуникации напрямую влияют на намерения и цель адресанта.

Ключевые слова: дискурс, политический дискурс, прагматика, адресант, адресат, прагматический потенциал.

Соңғы жылдары дамып келе жатқан антропоэзектілік лингвистика, когнитивті лингвистика, мәтін лингвистикасы, дискурс мәселесі сияқты жаңа бағыттар тілдің жеке, оқшау тұрған қалпын емес, адамның қабылдау, ойлау, түсіну, өзгеге жеткізу қабілеттерімен байланыстыра қарастырылады, яғни тіл, жазылған мәтін бұрынғы түсіндіріліп жүргеніндей өз алдына бөлек формалды дүние емес, сол тілді пайдаланатын адамның ақпаратты, алынған хабарды қабылдауы мен жеткізуінің белгілі бір жемісі. Басқаша айтқанда, соңғы жылдарға дейін қазақ әдеби тіліндегі стильдер, жанрлардың түрлері, белгілі бір мәтін, тілдік құрылым, сөйлеудің белгілі бір типке түсірілген формалары ретінде қарастырылса, қазіргі кезде бұлардың барлығы хабарды айтушы (адресант) және хабарды алушы (адресат) арасындағы өзара қарым-қатынас пен адресатқа әсер ету прагматикасына негізделеді. Нәтижесінде қазіргі ғылымда дискурс, прагматика мәселелері бойынша жұмыстар жүргізіліп жатыр. Алдымен, дискурс ұғымын айқындап алайық. Уикипедия ашық энциклопедиясының анықтамасы бойынша, дискурс (фр. *discours*) –тілдік коммуникация түрі. Кең шеңберде, дискурс дегеніміз уақыттың мәдени тілдік контексті. Оған рухани-идеологиялық мұра, көзқарас, дүниетаным кіреді. Тар мағынада, дискурс деп қандай да болмасын мағыналы, құнды іс-әрекеттің (актінің) нақты тілдік шындығын айтады. Дискурс –сөйлесу арқылы берілетін ойдың әлеуметтік астарына талдау беретін ұғым. Дискурс адамдардың сөйлеу арқылы жасаған қарым-қатынасынан кейін ғана мағынасы болады, яғни мағынасы мен белгісін, сөз бен ойдың бірлігін айқындайды.

Қазіргі тіл білімінде өзекті де басым бағыттардың бірі антропоэзектілік болып отырғандығын жоғарыда атап өттік. Қазіргі зерттеулерде адам факторы негізге алынып зерттеліп жатыр.

Тіл білімінің қай саласын алмайық, тілді адамнан тыс, адам әрекетінен тыс қарау дұрыс пікірлер мен тұжырымдарға әкелмейтіндігіне көзіміз жетіп отыр. Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдары қазақ тіл білімі жаңа бағытта, ерекше қарқында, жаңа сипатта зерттеліп, бұл ең алдымен саяси, құқықтық, әлеуметтік, лингвистикалық, демографиялық, тарихи және қазақ тілді қоғам үшін тың факторлармен байланысты болды. Қазіргі тіл білімінде қоғамдық санадағы, қоғамдық болмыстағы осы өзгерістердің тілдегі рефлексиясына талдау жасау, тілдің даму болашағын айқындау, тілдегі кейбір үдерістердің бағытын тілдік жүйенің іргелі, қоғам сұранысына тиімді жауап беретіндей болуы үшін дұрыс арнаға бұру мақсатында антропоцентристік бағыттағы әлемдік тіл ғылымы салалары бойынша да күрделі зерттеулер жүзеге асырылып отыр. Адам факторын негізгі фактор ретінде алып отырған жаңа сипаттағы бірнеше салалар қатар дамып отыр. Олар: лингвистика, когнитивті лингвистика, әлеуметтік лингвистика, прагмалингвистика. Олардың ішінде прагмалингвистикаға айрықша тоқталғымыз келеді. Прагмалингвистика деп аталатын тіл білімінің саласында антропоэзектілік, яғни адам факторы адресант – мәтін – адресат триадасының шеңберінде қаралып, олардың өзара қатынасы мен байланысы проблема ретінде қарастырылады. Кез келген мәтін бір мақсатты көздейді. Адресанттың мәтін арқылы көздеген мақсат-ниеті оқырманға, яғни адресатқа әсер етуі мәтіннің прагматикасын көрсетеді. Ол прагматиканы жасаушы – адресант. Прагматика міндеті – тікелей адресатқа ықпал етуге бағытталған тілдік қатынас коммуникациясын қолданудың заңдылықтарын реттеу.

Дискурсты прагматикалық тұрғыдан зерттеу коммуникативтік ситуацияға және оған қатысушы адресант пен адресатқа тікелей байланысты

болады. Дискурсты түсіну деп адресант айтайын деп отырған ойына, ойлау дүниесіне ену және оны интерпретациялау деп түсінеміз.

Дискурс мәселесін зерттеген отандық және шетелдік зерттеушілер қатарына келесідей лингвист зерттеушілерді айтсақ болады: Э.Д. Сулейменова, Г. Бүркітбаев, З. Ерназарова, Д. Әлкебаева, Г. Матжанова, В.И. Карасик, Е.С. Кубрякова, Е.И. Шейгал, Ю. Хабермас, Т. ван Дейк, М. Фуко. Ал прагматикалық зерттеудің бастамалары Ч. Морристің семиотикаға арнаған еңбектерінде бастау алады. Прагматикалық зерттеулер қатарын Қ.Ө. Есенованың «Қазіргі қазақ медиа-мәтінінің прагматикасы (қазақ баспасөз материалдары негізінде)», Н. Уәлидің, З. Ерназарованың «Қазақ тілінің прагматикасы» атты еңбектерін атап өтсек болады. Ю.С. Степановтың айтуы бойынша, «прагматика занимается теми же вопросами, что и традиционная стилистика и еще более старинная риторика; выбор языковых средств из наличного репертуара для наилучшего выражения своей мысли или своего чувства, выражения наиболее точного, или наиболее красивого или наиболее соответствующего обстоятельствам» [1, 15]. Осы орайда В.Н. Комиссаров былай ойын қорытады: «воспринимаемая информация из текста, рецептор вступает в определенные личностные отношения к тексту, которые он называет прагматическими отношениями. Эти отношения, как указывает ученый, могут носить интеллектуальный характер, когда рецепторы используют текст преимущественно для извлечения сведений о каких-либо фактах и событиях, его лично не касающихся и не представляющих для него большого интереса. С другой стороны, информация может затронуть чувства рецептора, вызвать определенную эмоциональную реакцию. Такое воздействие он называет прагматическим аспектом (или прагматическим потенциалом текста)» [1, 209]. Осы тұжырымдарға сүйенетін болсақ, прагматиканың нақты шегі жоқ, ол ең алдымен коммуникативтік ситуациямен байланысты мәселелерді қарастырады. Прагматикалық зерттеулерде маңызды рөлді ауысша және жазбаша дискурсты қабылдайтын және интерпретациялайтын адресат атқарады. Сонымен, қорытындылай келе, дискурстың коммуникативті әсер ету қабілеті мен айтылып отырған ақпарат жөнінде адресаттың белгілі бір көзқарасын, пікірін қалыптастыру, яғни мақсатты түрде әсер ете алу қабілеті дискурстың прагматикалық ас-

пектісі немесе дискурстың прагматикалық потенциалы деп аталады.

Қазіргі тіл білімінде дискурс ұғымына берілген анықтамалар мәселесін шешудің түрлі әдістері бар. Олардың классификациясы Е.С. Кубрякованың «Дискурс, речь, речевая деятельность» атты еңбегінде төмендегідей топтастырылған:

Құрылымдық-синтаксистік әдіс: дискурс мәтін фрагменті ретінде, яғни сөйлемнен үлкен деңгей құру (күрделі синтаксистік тұтастық, фразалық тұтастық);

Құрылымдық-стилистикалық әдіс: дискурс сөйлеу тілінің мәтіндік емес ұйымдасуы ретінде;

Коммуникативті әдіс: дискурс вербалды қарым-қатынас ретінде (сөйлеу (речь), тілдік қолданыстар мен қызметі) немесе диалог, әңгімелесу (диалогтік сөйлесу түрі) [3, 7].

Яғни, сәйкесінше, дискурс – ерекше әлеуметтік құрылым ретінде берілген «тілдегі тіл». Дискурс ең алдымен мәтінде өмір сүреді, бірақ ең бастысы ерекше грамматикадан, лексиконнан, сөз қолданыстары мен өзіндік синтаксисінен тұратын мәтінде көрініс табады. Дискурс пен мәтін өте ұқсас ұғымдар. Олардың аражігін айыру үлкен мәселелердің бірі. Осы орайда А. Әділова дискурс пен мәтіннің мынадай ортақ белгілері мен айырмашылықтарын келтіреді: 1. дискурс автор интенциясына, стиль ерекшеліктеріне байланысты сұрыпталып, іріктеліп алынатын тілдік құралдардың жиынтығы; 2. дискурс мәтінге қарағанда кең ұғымды қамтиды, ол сөйлеу үдерісі; 3. дискурс нақтылы уақытпен ажырамас бірлікте, ал мәтін тек мәдени кеңістікте өмір сүреді, яғни ол уақытқа тәуелді емес, кез келген кезеңде екінші бір дискурста өзектенуі мүмкін; 4. дискурсты қайта туындатуға болмайды, ал көркем мәтін қайта туындатуға қабілетті және бейім; 5. дискурс ақпаратты беру тәсілі болса, мәтін ақпаратты сақтаушы, жинақтаушы, жаңа мән тудырушы көпқырлы, көпқабатты құрылым [4, 49].

Біздің назарымыз саяси дискурсқа бағытталып отыр. Біздің ойымызша, саяси дискурсқа саяси қайраткердің экслицитті де, имплицитті де ниетін көрсететін және оқырманның не тыңдарманның санасына әсер етіп қана қоймай, оның сана-сезімін өз мақсатында қолданатын ерекше прагматикалық потенциал тән деп ойлаймыз.

Сонымен, қорытындылай келе, дискурс ұғымы тіл біліміндегі антропоцентристік бағытты ұстанған көптеген психолингвистика, әлеуметтік лингвистика, паралингвистика,

нейролингвиста, когнитивті лингвистика және прагмалингвистика сияқты арнаулы салалары дербестенуіне байланысты айрықша маңызға ие болып отыр. Дискурсты, оның ішінде саяси дискурсты прагматикалық тұрғыдан талдағанда оған қатысушылардың және коммуниканттардың мақсат-ниеттері мен мақсаты басшылыққа алынуы тиіс. Оқырман қандай да бір ақпаратты алғанда автордың сол мәтінді дайындаған сәттегі қиял дүниесі мен ниетін елестетуге тырысады. Басқаша сөзбен айтқанда, дискурсты түсіну автордың ойын түсіну болып табылады. Ал өз кезегінде адресант сол дүниені керекті және әсерлі нұсқада жасау үшін түрлі тілдік амалдар мен тілдік таңбаларды қолданады. Біздің пайымдауымызша, саяси дискурс қоғамның саяси көзқарасы мен дүниетанымын көрсетсе, оның прагматикасы адресанттың мақсат-ниеті мен мақсатының тікелей адресатқа ықпал етуге бағытталған тілдік қатынас коммуникациясын қолданудың заңдылықтарын реттеуді көрсетеді.

Саяси дискурс деп бұқара халықтың саяси көзқарасын, пікірін қалыптастыру үшін психологиялық, идеологиялық, саяси тұрғыдан эмоционалды түрде әсер ете отырып, халықты саяси іс-әрекетке, қоғамдағы түрлі пікірлер жағдайында қоғамдық-саяси шешімдер негіздеуге және қабылдауға итермелеу, белгілі бір ағымдар идеологиясын немесе саяси ақпаратты таратуды насихаттау, үгіт-насихат жүргізу деп білеміз. Саяси дискурстың орталық түсінігі болып белгілі бір тілдік тұлға болып табылады, бұл жерде тілдік тұлға деп белгілі бір саяси қайраткерді айта аламыз. Тілдік тұлғаны лингвистикалық және тілдік сана тұрғысынан, яғни лингвистикалық концептология мен дискурс теориясы тұрғысынан сипаттаса болады. Осы тілдік тұлға мәселесі жөнінде Ю.Н. Карауловтың «Русский

язык и языковая личность» атты еңбегі құнды ақпаратқа толы. Тілдік тұлғаның саяси дискурста ерекше көрініс табуы оның бұқаралық ақпарат құралдарында кең ауқымда таралуымен және бұқара халықтың санасына ерекше әсер етуімен түсіндіріледі.

Саяси дискурстың прагматикалық потенциалы оның мақсатқа бағытталуымен анықталады. Дискурстың прагматикасы тыңдаушыға тікелей өзіне қарату, яки сөзді айтылған сәтте қолма-қол қабылдау. Бұл үгіт-насихаттың мүмкіндігін молайта түседі. Саяси дискурс негізінен үгіт-насихат, идеологиялық күресті жүргізу мақсатында адамдарға манипуляция арқылы ықпал етумен сипатталады. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігінде манипуляция деп адамның көзқарасын өзгеретіні және іс-қимылын бақылайтын идеологиялық және әлеуметтік, психологиялық ықпал ету жүйесін атайды. Сондықтан да, саяси дискурс деп ерекше таңбалық жүйені атайды, сәйкесінше тілдік таңба басқа таңбалардағы семантикасы мен синтактикасы арқылы ғана көрінбейді, сонымен қатар, прагматикасымен сипатталады. Тілдік таңбалар, яғни тілдік бірліктер адамға белгілі бір деңгейде әсер етуі мүмкін: жағымды, жағымсыз немесе нейтралды. Адам санасында белгілі бір әсер қалыптастырады. Кез келген мәтін не сөз оқырманға не тыңдарманға белгілі бір дәрежеде прагматикалық тұрғыда әсер етеді. Алдын ала прагматикалық тұрғыдан жоспарланған және арнайы мақсатталған саяси дискурсты айтушы ойын жеткізу кезінде белгілі бір тілдік құралдарды қаншалықты ұтымды пайдаланса, айтушының айтайын деген ниеті тыңдырман не оқырман арқылы соншалықты әсерлі қабылданады. Бұл кезде коммуникативтік сапа пен саяси дискурстың прагматикасы нәтижелі болды деп пайымдауға болады.

Әдебиеттер

- 1 Степанов Ю.С. В трехмерном пространстве языка. Семиотические проблемы лингвистики, философии и искусства. – М.: Наука, 1985. – 335 с.
- 2 Комиссаров В.Н. Теория перевода. – М.: Высшая школа, 2004. – 253 с
- 3 Кубрякова Е.С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике // Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональные и структурные аспекты. – М., 2000. – С. 7-25.
- 4 Әділова А. Қазіргі қазақ көркем шығармаларындағы интертекстуалдылықтың репрезентациясы, семантикасы, құрылымы. филол. ғыл. докт. дисс. – Алматы, 2009. – 235 б.
- 5 Есенова Қ.Ө. Қазіргі қазақ медиа-мәтіннің прагматикасы (қазақ баспасөз материалдары негізінде): 10.02.02 – қазақ тілі мамандығы бойынша филология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты... – Алматы, 2007.

References

- 1 Stepanov Yu.S. V trehmernom prostranstve yazyka. Semioticheskie problemy lingvistiki, filosofii i iskusstva. – M.: Nauka, 1985. – 335 c.
- 2 Komissarov V.N. Teoriya perevoda. – M.: Vysshaya shkola, 2004. – 253 s
- 3 Kubryakova E.S. O ponyatiyah diskursa i diskursivnogo analiza v sovremennoy lingvistike // Diskurs, rech', rechevaya deyatel'nost': funktsional'nye i strukturnye aspekty. – M., 2000. – S. 7-25.
- 4 Әділова А. Қазіргі қазақ көркем шығармаларындағы интертекстуальдылықтың репрезентативтік, семантикалық, құрылымдық. филол. докт. дисс. – Алматы, 2009. – 235 б.
- 5 Esenova K.O. Kazirgi kazak media-matinnin pragmatikasy (kazak baspasoz materaildary negizinde).– Almaty, 2007.